

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

این نوشتار خلاصه ای از کتاب ادبیات کودکان و نوجوانان، تألیف محمد گودرزی دهریزی است که به سبب در دسترس نبودن کتاب یادشده برای استفاده دانشجویان کارشناسی ناپیوسته از فصل دوم تا پایان فصل هفتم کتاب تدوین شده است. امید است خوانندگان ارجمند کاستی های آن را به دیده اغماض بنگرند.

خلاصه فصل دوم:

عناصر شعر ناب کودکان و نوجوانان

۱. عنصر موسیقی (آهنگ کلام)

عنصر موسیقی مهم ترین رکن شعر کودک و نوجوان است؛ زیرا موسیقی شعر اثر گذارترین عنصر بر روان کودک و نوجوان به شمار می رود. کودک و نوجوان ذاتاً به آهنگ و تکرار کلمات و تجانس حروف علاقه دارد. همه تناسب ها و توازن های موسیقایی شعر کودک و نوجوان در چهار بخش جلوه می کند که عبارتند از:

الف) موسیقی بیرونی (وزن عروضی شعر)

وزن شعر حاصل نظم و تناسب خاص در اصوات شعر (تعداد هجاها و نوع آن) است .

مشخصات و شرایط وزن های مناسب شعر کودک و نوجوان

الف) وزن شعر کودک و نوجوان باید کوتاه، سریع و نرم باشد . هر چه سن مخاطب پایین تر باشد ضرورت استفاده از وزن های کوتاه ، سریع و نشاط آور، بیش تر است.

مثال: می خندد گل / سرخ و روشن / می خندم من / می خندم من / می خندد گل / راه غم را / می بندد گل

ب) شعر کودک و نوجوان به تناسب مضمون ، وزن های مختلفی به کار می گیرد. مضامین شاد ، غمگین ، حماسی و طنز هر کدام وزن خاصی می طلبد.

مثال: وزن شعر زیر درباره خداست ، با مضمون آن همخوانی دارد:

به من آهسته مادر گفت: فرزند خدارادر دل خود جوی یکچند

خدا در پاکی و نیکی است فرزند بود در روشنایی ها خداوند

(ب) موسیقی کناری (هم آوایی حاصل از توالی قافیه و ردیف در شعر)

قافیه یکی از جلوه های وزن و به عبارتی مکمل وزن است ؛ زیرا در هر قسمت ما نند نشانه ای، پایان یک قسمت و شروع قسمت دیگر را نشان می دهد. از فواید قافیه در شعر کودک و نوجوان ((تاثیر موسیقایی قافیه)) اهمیت بیشتری دارد ؛ در شعر، به علت برگشت قافیه ، گوش کودک و نوجوان تحریک می شود و از آهنگ کلمات لذت می برد.

آسمان خوشحال و صاف شاخه ها سبز و سفید

با پرستوهای شاد می رسد از راه عید

کاربرد قافیه در شعر کودک و نوجوان شرایط و ویژگی هایی دارد ؛ در زیر اهم این شرایط و ویژگی هایی ذکر می شود:

۱. غنا و قوت قافیه

در شعر بزرگسالان قافیه شدن کلمات تنها به واسطه ی حرف روی (آخرین حرف اصلی قافیه) جایز است ، اما کاربرد چنین قافیه هایی در شعر کودک و نوجوان ، از غنای موسیقایی شعر کودک و نوجوان می کاهد . غنای قافیه علاوه بر تقویت بعد موسیقایی شعر، سبب استحکام و استواری آن نیز خواهد شد.

مثال : خودت گفتی که می آیی تو باما بسته ای عهدی

سوار بال پروانه بیا مهدی بیا مهدی

۲. بداهت و نازگی قافیه

چون برگشت قافیه در شعر، گوش کودک و نوجوان را تحریک می کند و باعث لذت او می شود، هر چه این واژه تازه تر باشد به همان اندازه لذت شنیدن آن بیش تر است. مثال:

یک گل درون گلدان تنهاست اخم کرده

دیروز ساقه اش را یک بچه زخم کرده

ردیف در شعر کودک و نوجوان

مهم ترین نقش ردیف در شعر، غنا بخشیدن به موسیقی شعر است. شاید بتوان ادعا کرد یکی از دلایل گیرایی ترانه های عامیانه؛ داشتن ردیف بجا و خوش آهنگ است.

کاربردهای دوگانه ردیف در شعر کودک و نوجوان

۱. رفع کمبود قافیه میانی: کاربرد ردیف های خوش آهنگ در شعر کودک و نوجوان باعث می شود، تا حدودی نبود قافیه میانی در شعر جبران می شود.

۲. کوتاه جلوه کردن اشعار با وزن بلند

آوردن ردیف در شعر کودک و نوجوان باعث می شود اگر وزن شعر طولانی باشد، شعر در نظر کودک و نوجوان کوتاه جلوه کند. برای مثال در شعر زیر با وجود طولانی بودن مصراع ها به دلیل داشتن ردیف، خوش آهنگ تر و کوتاه تر جلوه کند

در گوشه ای از یک خیابان، یک حوض پر آب و قشنگ است قویی کنارش ایستاده، آن قو ولی از جنس سنگ است

پ) موسیقی داخلی (تنا سب لفظی کلام)

مجموعاً آرایه هایی چون واج گرایی، تکرار، التزام، طرد و عکس، جناس، موازنه و ترصیع، موسیقی داخلی شعر را ایجاد

می کند. هر چه سن کودک و نوجوان کمتر باشد، بهره گیری شاعر از این آرایه ها بیش تر است.

۱. واج آرایه: تکرار یک واج (صامت یا مصوت) است در کلمه های یک مصراع با بیت، به گونه ای که آفریننده ی موسیقی

درونی باشد و بر تاثیر شعر بیفزاید. مثال: **خزان رسید چون باد / خمید شاخه / شکست پشت شمشاد**

در شعر فوق واج های ش و س چند با تکرار شده است و به موسیقی کلام افزوده است.

۲. تکرار: تکرار و توالی یک هجا و یا یک کلمه است در شعر به گونه ای که بتواند بر موسیقی درونی شعر بیفزاید و تاثیر سخن را

بیش تر سازد. مثال: **دور از تو / در دنیا / دنیاها بسیارند / ملت ها / کشورها / دریاها / بسیارند**

۳. التزام: شاعر خود را ملزم می کند کلمه ای را تا پایان شعر تکرار کند. در شعر زیر آوردن ضمیر ((تو)) در آغاز همه مصراع ها

به التزام تا پایان تکرار شده است. برای مثال در شعر زیر شاعر خود را ملزم کرده است، واژه « تو » را تا آخر تکرار کند.

تو شروع حرفیایی / تو صدای آبخاری / تو رسیدن پرستو / تو خود خود بهاری

۴. طرد و عکس: در این آرایه مصراعی را به دو پاره تقسیم و آن دو پاره را در مصراع دیگر بر عکس تکرار می کنند

مثال: **هر چیز هر که دارد / دارم ولی به یک جا / چشمم زبان دلم گوش / پایم سر و سرم پا**

۵. جناس: به کار بردن کلماتی است که از یک جنسند، جناس می گویند. از میان انواع جناس، جناس ناقص، و جناس اشتقاق،

در شعر کودک و نوجوان کارایی بیش تری دارد.

الف (جناس ناقص که بر سه گونه است:

۱. جناس ناقص و حرکتی (اختلاف در حرکت) مثل: **غصه و قصه**

بابا بزرگ، قصه ی امروز / هر جا که هست غصه ی نان است / از روز های دور بیاور / آن قصه را که مایه جان است

۲. جناس ناقص اختلافی (اختلاف در حرف اول وسط و یا آخر) مثل **بره و دره**

گرگ از میان گله رفت / از بره ها تا دره ها / رقصان بسوی کوه رفت / آواز سرخس شدرا

۳. جناس ناقص افزایشی (اختلاف در تعداد حروف) مثل : چشم و چشمه

چشم چشم چشم / چشمه ی آب روان / از دل کوه بلند / تا دل دره روان

ب (جناس اشتقاق : آوردن دو یا چند کلمه هم ریشه ، با واج های یکسان است. مثل گل و گلاب

ناگهان تو آمدی / توی دستت یک کتاب / کوچه را سرشار کرد / بوی گل ، بوی گلاب

۶. موازنه و ترصیع : در دو یا چند جمله تقابل سجع های متوازن را ((موازنه)) و تقابل سجع های متوازی را ((ترصیع))

می گویند . تاثیر موسیقایی ترصیع از موازنه بیش تر است . در شعر کودک و نوجوان که طول مصراع ها کوتاه است ، معمولا موازنه و ترصیع کامل اتفاق نمی افتد. مثال : بیا به روی دامنم / خوشگلک ظریف من / تا بکنم نوازشت / همدمک لطیف من

ت (موسیقی معنوی (تناسب لفظی - معنایی کلام)

موسیقی معنوی از تناظر و تناسب لفظی و معنایی برخی آرایه ها از جمله : تضاد ، مطابقه ، مراعات نظیر ، ایهام و دیگر روابط هنری در اجزای کلام ایجاد می شود. البته ایهام بیش تر در شعر سنین بالاتر مثل نوجوانی قابل درک است . اینک نمونه هایی از کاربرد این آرایه ها را در شعر کودک و نوجوان می بینیم:

۱. تضاد (طباق) : آوردن دو کلمه با معنی متضاد است ، برای روشنگری ، زیبایی و لطافت کلام.

مثال : بیگانه بامن یا آشنا هستی نام و نشانت چیست؟ اهل کجا هستی؟

۲ . مطابقه : همه یا بیش تر کلمات یک مصراع با مصراع دیگر در تضاد است

مثال : کوه می شود پر از صدا / دره می شود پر از سکوت / کوه می شود پر از سلام / دره عاشقانه در قنوت

۳. **مراعات نظیر (تناسب)** : آوردن اجزایی از یک مجموعه است که از نظیر جنس ، نوع ، مکان ، زمان ، همراهی و بینشان تناسب باشد . در شعر زیر بین کلمات ((شب)) ، ((ماه)) ، و ((ستاره)) تناسب برقرار است.

دلت را پشت و رو کن / بپوش آن را دوباره — ببین آن وقت زیباست / شب و ماه و ستاره

۴. **ایهام** : آوردن واژه یا عبارتی است با حداقل دو معنی . این حالت روانی بیشترین لذت را در خواننده ایجاد می کند.

مثال : **ای درخت سیب سرخ / کو شکوفه های تو / خارها نشسته اند / باز زیر پای تو**

نشستن زیر پایه دو معناست : ۱. روییدن زیر پا ۲. باگفتار دروغین فریفتن پس ایهام دارد.

۲. عنصر عاطفه:

انتقال حالت اندوه ، شادی ، یأس ، امید ، ترحم ، درد ، خشونت ، مهربانی ، عشق ، زیبا دوستی و ... را در شعر جلوه ای از عاطفه شعر می نامند. در شعر کودک و نوجوان بروز و ظهور تخیل و اندیشه بدون تجلی عاطفه بی معناست. به بیان دیگر پیام یا تصویر شاعرانه در شعر کودک و نوجوان زمانی تأثیر گذار خواهد بود که با عاطفی ترین شکل خود بیان شود.

عاطفه در شعر کودک و نوجوان از دو جهت قابل نقد است : یک قدرت عاطفی شعر ؛ یعنی میزان توانایی شاعر در انتقال عواطف به مخاطب ؛ و دیگر گستردگی عاطفی شعر ، یعنی انتقال عواطف یک گروه یا جامعه بشری به جای بیان عاطفه شخصی و فردی.

۳. عنصر تخیل

خیال ، تصرف شاعر است در واقعیات پیرامون. با بهره گیری از عنصر خیال، کلام از منطق عادی و طبیعی خود خارج می شود و به سمت شعر شدن می رود.

در شعر کودک و نوجوان به تناسب محتوا و مضمون می توان از عنصر خیال بهره گرفت و به شرط آن که:

* ابزار تخیل ساز ، نرم و طبیعی و به دور از تصنع در کلام ظاهر شود.

* تخیل بیش تر بر مبنای محسوسات باشد تا انتزاعات.

* از صنایع شعری کمتر و ساده تری استفاده شود.

* به جای آوردن تشبیهات و استعارات پیچیده ، بر حس و نگاه عاطفی تکیه شود.

کاربرد صورت های ((تخیل)) در شعر کودک و نوجوان (کاربرد صور خیال)

الف) تشبیه

تشبیه مانند کردن چیزی است به چیز دیگر با وجه شبهی کاذب یا ادعایی.

تشبیه ، عمده ترین ابزار تصویر ساز در شعر کودک و نوجوان است. تصویر ، عنصر پایه ای شعر است که کودکان را به دیدن ، شنیدن ، احساس کردن ، چشیدن ، بوییدن و لمس کردن دنیایی که شاعر آفریده وا می دارد.

۱. تشبیه مرکب

در تشبیه مرکب یک تابلو یا تصویر متشکل از چند چیز به یک تابلو یا تصویر متشکل از چند چیز دیگر تشبیه می شود ؛ مثلاً به جای آنکه بگوییم « اشک » مانند « شبنم » است می گوییم : « اشک روی گونه » مثل « شبنم روی گل » است . چنانکه پیداست ، دو چیز در هر دو طرف تشبیه با هم ترکیب شده است ؛ یعنی مشبه ما ترکیبی از اشک و روی گونه و مشبه به ما ترکیبی از شبنم و روی گل است . تشبیه مرکب ، هر چند کم ، اما در شعر نوجوان کاربرد دارد .

۲. تشبیه پنهان

تشبیه پنهان حاصل تخیل ناخود آگاه شاعر است ؛ این نوع تشبیه که با ایجاد ابهام هنری به غنای ادبیت در کلام می انجامد ؛ در شعر نوجوان کاربرد دارد . در تشبیه پنهان ظاهراً با ساختار تشبیهی مواجه نیستیم ولی مقصود گوینده تشبیه است . بهتر است در شعر کودک طرفین تشبیه حسی و ملموس باشد .

مثال برای تشبیه پنهان : **سرو بر خاک افتاد / آسمان در هم شد / از کتاب جنگل / شعر سبزی کم شد .**

در مثال بالا درخت سرو به شکل پنهان به شعر سبزی تشبیه شده است .

ب) استعاره

اگر از تشبیه یکی از دو رکن اصلی تشبیه (مشبه یا مشبه به) حذف شود و به جای رکن محذوف علایم و قرینه هایی بیاید، استعاره شکل می گیرد.

در استعاره، شاعر واژه ای را به علاقه ی مشابهت به جای واژه ی دیگر به کار می برد. استعاره اوج تخیل است.

استعاره صورت های مختلفی دارد. تقریباً همه صورت های استعاره در شعر کودک و نوجوان با شدت و ضعف رایج است.

انواع استعاره:

الف) استعاره مصرحه یا آشکار

در این نوع استعاره مشبه حذف و مشبه به ذکر شده است؛ اما نشانه ای از مشبه محذوف در کلام آورده شده است تا خواننده از روی آن نشانه، به استعاره بودن واژه پی ببرد، این نشانه را قرینه می گویند.

استعاره مصرحه در شعر کودک کاربرد چندانی ندارد ولی در شعر نوجوان رایج است.

مثال: در شعر زیر (گل زرد) استعاره ی مصرحه است از ((خورشید)) است.

صبح می آید و نیست دیگر / از درخت سیاهی نشانی / آسمان است و تنها گلی زرد / از گل زرد، روشن جهانی

یعنی از خورشید که همچون گلی زرد است؛ جهان روشن شد. در این مثال خورشید که مشبه است، حذف شده است و علایمی نظیر آسمان و صبح ما را به معنای استعاری گل زرد یعنی خورشید راهنمایی می کند

ب) استعاره مکنیه

در استعاره مکنیه بر عکس استعاره مصرحه مشبه به حذف می شود و مشبه ذکر می شود. استعاره مکنیه رایج ترین نوع استعاره

در شعر کودک و نوجوان است؛ در استعاره مکنیه ((مشبه)) حضور دارد و از ((مشبه به)) تنها جزئی باقی مانده است. استعاره

ی مکنیه ممکن است به صورت اضافی « اضافه ی استعاری » و یا به صورت گسترده « اسناد مجازی » به کار رود.

مثال برای استعاره مکنیه :

شب است و در پیاده رو / سکوت می زند و کوچه به گوش کوچه می رسد / صدای باد دم به دم.

سکوت به انسانی که قدم می زند و کوچه به انسانی که گوش میدهد ، تشبیه شده است ولی نامی از انسان که مشبه ماست ؛ به میان نیامده است ؛ یعنی مشبه به حذف شده است ولی مشبه که سکوت و کوچه است ذکر شده است. پس دو استعاره مکنیه به کار رفته است.

(ج) استعاره ی تبعیه

این نوع استعاره در فعل و صفت اتفاق می افتد. دامنه کاربرد استعاره ی تبعیه از نوع فعلی آن ، در شعر کودک و نوجوان زیاد است ؛ زیرا درک استعاره در فعل آسان است و از طرفی نیز با تشخیص که استعاره رایج شعر کودک و نوجوان می باشد، مرتبط است. مثال :

فصل فندق بود گویا / آسمان هم تازگی داشت / مادر من صورتش را / توی آب چشمه می کاشت.

کاشتن استعاره از تماشا کردن یا شستن است.

(پ) مجاز

مجاز کاربرد کلمه است در غیر معنای حقیقی خود. در مجاز باید بین صورت حقیقی و مجازی کلمه ، رابطه ای وجود داشته باشد تا معنی ثانوی قابل درک شود ، این رابطه را علاقه می گویند. اکثر علاقه های مجاز در شعر کودک و نوجوان کارایی دارد ؛ اما مجازی که ارزش ادبی دارد همان مجازی است که علاقه آن « شباهت » است.

نمونه هایی از کاربرد مجاز به علاقه های گوناگون در شعر کودک و نوجوان:

● مجاز به علاقه ی جزء و کل : جزئی از یک چیز ذکر می شود و کل آن چیز اراده می شود.

مثال : **خیابان های غمگین فلسطین شمیم ربنار می شناسد / همه گلدسته های زخمی شهر / غم بچه ها را می شناسد.**

در مثال مذکور ربنا جزئی از دعاست که منظور کل دعاست

● مجاز به علاقه کل و جز: کل یک چیز ذکر می شود و جزئی از آن کل اراده می شود.

مثال : دوباره در دل بشقاب / کشتزار می روید.

کشتزار کل است که منظور سبزه که جزئی از آن است

● مجاز به علاقه ی محل و حال: محل یا ظرف ذکر می شود و حال یا مظلوف آن اراده می شود.

مثال :شب است و آسمان لبریز معتاب / تمام شهر در گهواره خواب

منظور از شهر که محل است ،مردم شهر که حال است، می باشد.

● مجاز به علاقه ی لازم و ملزوم : به دلالت التزام و همراهی لازم و ملزوم به جای یکدیگر به کار می رود.

مثال :یک پدر بزرگ / یک نگاه عینکی / جست و جوی رد پای کودکی

منظور از نگاه ، چشم است؛ زیرا چشم برای نگاه کردن است.

● مجاز به علاقه ی مجاورت : واژه ای به دلیل مجاورت ، واژه ی دیگر را تداعی می کند.

مثال : توی شهر خیال من ماهی / چتر زیبا و کوچکی دارد / چتر خود را که می گشاید او آسمان تند و تند می بارد..

آسمان به قرینه باریدن ابر راکه در مجاورت آن است، تداعی می کند.

● مجاز به علاقه ی علت و معلول: علت هر پدیده بجای معلول آن ذکر می شود.

مثال :می چکد غصه من در دل حوض / هیچ کس اینجا نیست.

غصه که علت است به قرینه چکیدن در حوض به جای اشک که معلول است به کار رفته است

● مجاز به علاقه ی صفت و موصوف : صفت چیزی بجای موصوفش می آید .

مثال : زنگوله پا که اومد / دوید وهام وهام کرد / زنگوله پا که صفت است ، به جای بزغاله که موصوف است ، آمده است.

ت) کنایه

کنایه ، ترکیب یا جمله ی است که مراد گوینده معنی ظاهری آن نباشد؛ مثلا منظور از ((ممت کسی را باز کــــردن)) و ((افشا کردن راز آن کس است)) در کنایه ممکن است معنای ظاهری نیز مطرح باشد؛ به این دلیل که قرینه ای در کلام نیست که نشان دهد این ترکیب، معنایی کنایی دارد ، چون واقعا با باز شدن ممت بسته ، حقیقتی آشکار می شود.

بسامد کنایه در شعر کودک و نوجوان پایین است و عمده کنایه های به کار رفته در شعر این گروه سنی از زبان محاوره گرفته شده است .

نمونه ایی از کاربرد کنایه در شعر کودک و نوجوان:

دوستان کلاس اول من / مریم و یاس و روشنک بودند / آش هایی لذیذ می پختند / دخترانی که بانمک بودند

((بانمک)) کنایه از ((بامزه)) است.

ث) اغراق

اغراق ، بزرگنمایی در توصیف یک شیئی یا پدیده است و زیر ساخت آن تشبیه است. کاربرد اغراق در شعر نوجوانان با شعر بزرگسالان تفاوت چندانی ندارد. اغراق در شعر خردسالان و کودکان ، بیش تر از طریق تشبیه و با بزرگنمایی مشبه به صورت می گیرد. مثال : جنگلی از روی خاک / سرزده تا آفتاب / جنگل وارونه نیز / سبز شده زیر آب

ج) حس آمیزی

آمیزش دو یا چند حس از حواس پنجگانه است به طوری که القاگر معنایی زیبا شناسانه باشد . حس آمیزی در شعر کودک رایج است و در شعر نوجوان فراوان به کار می رود. مثال : تا چکید از فکر من / قطره قطره شعر رود / بره با لبخند گرم / فکر خوبم را ستود .

لبخند گرم (آمیزش دو حس بینایی و لامسه)

چ) پارادکس

پارادکس از خانواده تضادهاست ، در پارادکس دو سوی یک عبارت به لحاظ معنایی یکدیگر را رد می کند به طوری که القاگر تصویری خیالی و زیبا شود . کاربرد پارادکس در شعر نوجوان رایج تر از شعر کودک است .

مثال : بین این گل های زیبا صبح و شام / می چرد آهوی وحشی ، رام رام

آهو اگر حشی است رام نیست واگر رام است وحشی نیست .

۴. عنصر اندیشه

اندیشه ، یعنی جوهر فکری و اعتقادی هنرمند که در بطن اثر هنری جاری است. اندیشه در شعر کودک و نوجوان می تواند دینی ، فلسفی ، اجتماعی ، انقلابی و ... باشد .

پیام و اندیشه در شعر ناب کودک و نوجوان باید:

- با ظرفیت های ذهنی و ویژگی های شناختی مخاطب تناسب داشته باشد .
- مخاطب را به تفکر وا دارد و باعث جستجو و تکاپوی ذهنی گردد .
- ترکیبی از تجربه و تخیل شاعر باشد .
- از صافی شعر عبور کرده باشد و مستقیم و موعظه گونه نباشد .

۵. عنصر زبان

نخستین جلوه ی ادبی موجود در یک اثر به ویژه اگر شعر باشد ((زبان است. زبان ، دستگاهی منظم و منطقی از علایم قراردادی است که از سه نظام «آوایی» ، « واژگانی» ، و « دستوری» تشکیل شده است .

ویژگی های زبان در شعر کودک و نوجوان عبارتند از:

- سلامت زبان از نظر رعایت قواعد دستوری و طبیعت گفتار به منظور کمک به زبان آموزی مخاطبان
- طراوت و تازگی زبان.
- سادگی ، هم در حد رعایت واژگان پایه و هم در حد نظام نحوی (چگونگی جمله بندی)
- ایجاز، یعنی انتقال بیشترین معنی با کمترین لفظ.

۶. عنصر شکل و ساختار

شعر یک واحد متشکل و به هم پیوسته است. در یک شعر ، همه ی عناصر باید طوری شکل یابد که هدف واحدی را نشانگیری کند.

شکل درونی (ذهنی): یعنی ارتباط اندام وار واجزاء و عناصر شعر ، در بافت کلی آن. شکل درونی باعث انتظام زنجیره بیان ، تصاویر و مفاهیم شعر می شود ؛ این انتظام به ایجاد یک پیکره ی هماهنگ می انجامد.

شکل بیرونی (قالب) : همان قالب های ظاهری شعر است.

الف) قالب های سنتی (کلاسیک)، قصیده ، قطعه ، مثنوی ، دوبیتی ، رباعی ، ترجیع بند ، ترکیب بند ، مسمط ، مستزاد ، چهار پاره و....

ب) قالب های نو (آزاد) نیمایی ، فرانیمایی ، سپید (شعر منشور) موج نو.

اگر چه شعر کودک و نوجوان را نمی توان به چند قالب مشخص محدود کرد؛ اما مسلماً برخی قالب های شعری به دلیل خصیصه ساختاری و موسیقایی ، کمتر برای سرودن شعر کودک استفاده می شود؛ مثلاً قالب رباعی به دلیل کندی و طولانی بودن وزن ، مناسب اشعار خردسالان و کودکان نیست.

شاخص ترین قالب های شعر معاصر کودکان و نوجوانان

مثنوی

مثنوی شعری است که هر بیت آن قافیه ای جدا دارد؛ این قالب شعری بدلیل تعدد، تنوع و نزدیکی قافیه ها چنان چه در اوزانی کوتاه و کم هجا سروده شود؛ بهترین قالب برای اشعار خاص خردسالان است. این قالب در اشعار مخصوص کودکان و نوجوانان نیز؛ از قالب های اصلی به حساب می آید.

-چهار پاره (دو بیتی های به هم پیوسته)

چهار پاره شامل بند های به هم پیوسته است که وزن و محتوای واحدی دارد. هر بندی دارای چهار مصرع هم وزن است که غالبا مصرع های زوج آن، هم قافیه است؛ اما هر بند آن قافیه ای جداگانه دارد. چهار پاره قالب رایج شعر کودک و نوجوان به شمار می آید؛ گرایش بیش از حد شعر کودک به قالب چهار پاره دلایلی دارد، از جمله: ۱. پیوستگی ساختاری بندهای چهار پاره ۲. کمک به شعر برای برخورداری از غنای قافیه ۳. گستردگی میدان چهار پاره، برای توصیف، القای مفاهیم، و احساسات شاعرانه.

سه پاره

شکل ابتکاری و تغییر یافته چهار پاره است. سه پاره به جای چهار مصرع، از سه مصرع تشکیل شده است. رایج ترین شکل قالب سه پاره آن است که مصرع های سوم هر دو بند از شعر، هم قافیه است.

قصیده

در قصیده، مصرع اول بیت اول؛ با تمام مصرع های زوج، هم قافیه است. قصیده معمولا از ۱۶ بیت بیش تر است؛ اما در شعر کودک و نوجوان شکل کوتاه شده ی قصیده (۵ تا ۱۰) بیت اسفاده می شود.

دو بیتی : دو بیتی شکلی از شعر است که تنها با چهار مصراع ، مفهومی کامل را بیان می کند. وزن اصلی آن ((مفاعیلن ، مفاعیلن ، مفاعیل)) است . در دو بیتی مصراع های اول ، دوم و چهارم هم قافیه است و معمولا مصراع چهارم به لحاظ قافیه و معنا جذاب و غافلگیر کننده است.

قالب نیمایی

در این شکل شعری همه مصراع ها وزن دارد و بر یک زنجیره ی خاص افعیل بنا شده است. طول مصراع ها با هم برابر نیست ولی در مصراع بندی از قواعد خاصی پیروی کرده است.

خلاصه فصل سوم :

اهمیت داستان برای کودکان و نوجوانان

خواندن ادبیات که داستان جزئی از آن است ، برای رشد زبانی ، شناختی شخصیتی ، اخلاقی ، اجتماعی و... کودک و نوجوان ضرورت دارد. «جون گلیرز» (۱۹۹۱) بر این باور است که ادبیات به چهار شیوه در رشد عاطفی کودک و نوجوان سهیم می شود :

۱. به کودکان و نوجوانان ثابت می کند که در بسیاری از احساسات مانند دیگران هستند.
۲. ادبیات هرگونه احساس را از نظرگاه های گوناگون بررسی می کند و تصویری کامل از آن به دست می دهد و بر پایه اصولی ، آن احساس ویژه را شناسایی می کند.
۳. کنش های شخصیت های گوناگون نظر گاه های را برای شیوه های برخورد با عواطفی ویژه ارائه می دهد.
۴. ادبیات به روشنی نشان می دهد که هر فرد عواطفی گوناگون را تجربه می کند و دیگر این که این عواطف گاهی در تضاد و کشمکش با یکدیگر قرار می گیرند.

فواید داستان برای کودکان و نوجوانان

خواندن داستان در واقع سفری است آسان و کم هزینه که برای مسافر خود تجربیات فراوانی را به ارمغان می آورد.

فواید خواندن داستان برای کودکان و نوجوانان به شرح زیر است:

۱. کسب اطلاعات و تجربه عملی زندگی

۲. لذت بردن و سرگرمی به عنوان ضروری تری عامل سلامت روح و روان

۳. انتقال و شناخت میراث فرهنگی به عنوان عامل حفظ کودک از خود باختگی فرهنگی

۴. رشد دامنه تخیل کودک.

شکل های کهن ادبیات داستانی کودکان و نوجوانان

۱. قصه: قصه آن نوع ادبی خلاق است که از هزاران سال پیش رایج بوده و بیش تر جنبه ی غیر واقعی ، خیالی و خارق العاده دارد و قهرمان آن خدایان، موجودات مافوق طبیعی و... هستند و در عین حال خصلت های انسانی دارند .

۲. حکایت: داستانی است کوتاه که درونمایه ی تعلیمی دارد . همیشه نوع جانوری حکایات ، چه منثور و چه منظوم ، بیش تر مورد علاقه و توجه کودکان و نوجوانان بوده است .

۳. افسانه های عامیانه: افسانه عامیانه داستانی است با عوامل تخیلی بسیار که امکان وقوع حوادث و ماجراهای آن بعید و یا غیر ممکن است افسانه عامیانه حالتی نقلی دارد و از سینه اقوام مختلف گرفته شده و گاه متناسب با ذائقه روانی و اجتماعی هر قوم ، تغییر شکل یافته است ، از این رو بسیار متنوع و به گفتار مردم عادی نزدیک است .

۴. رمانس: رمانس قصه ای است تخیلی که حوادث در آن به شیوه ای شگفت انگیز و شور اتفاق می افتد . قهرمان رمانس به لحاظ مرتبه فراتر از انسان و فرورتر از خدایان است

شکل های نو ادبیات داستانی کودکان و نوجوانان

الف) افسانه های نو (فانتاستیک)

در این افسانه ها نویسنده با بهره گیری از تخیل قوی ، موقعیت های نو و شگفت ایجاد می کند و شخصیت های داستانی را در آن موقعیت ها قرار می دهد . در افسانه های نو، فضاها، شخصیت ها و موقعیت ها هر چند خیالی اما کاملاً منطقی و باور پذیر هستند.

انواع افسانه های نو

۱. **افسانه های علمی- تخیلی**: رایج ترین نوع افسانه ها در میان افسانه های جدید است. نویسندگان این گونه افسانه ها بر اساس خلاقیت ذهنی ، و دانسته های علمی ، حدس ، فرض و گمان ، وسایلی را خلق می کنند که بعد ها ممکن است جامه عمل پوشند .

۲. **افسانه های فضایی** : گونه دیگری از افسانه های علمی- تخیلی است که بیش تر به ماجرا های مربوط به سفر های فضایی و تماس با موجودات فضایی می پردازد.

۳. **افسانه های زمان گسست** : گونه ای از افسانه های جدید است که با ایجاد خلاء در زمان ، فضایی شگفت انگیز و نو خلق می کند؛ افسانه های زمان گسست کودکان و نوجوانان را ترغیب می کند تا آنچه را ممکن بود یک صد سال پیش در شهر یا مکان جغرافیایی شان اتفاق بیفتد و یا آنچه که در آینده و سده هایی که در پیش است صورت گیرد ، ملاحظه کنند ؛

ب) افسانه های تمثیلی:

شکل نو افسانه ی حیوانات سحنگو است. قهرمانان این افسانه ها نیز حیواناتند و داستان از زبان آنها روایت می شود؛ در این افسانه ها شخصیت های حیوانی ، مانند انسان فکر می کنند ، نقشه می کشند ؛ حرف می زنند و رفتار می کنند.

ج) داستان کوتاه

داستان کوتاه ، روایت خلاق کوتاهی است که طرح آن بر عمل داستانی یگانه ای استوار است. در داستان کوتاه شخصیت آدم ها پیش از آغاز داستان تکوین یافته است و داستان ، به جای کل زندگی شخصیت ها ، فقط بخشی از زندگی آنها را روایت می کند ، این روایت در نهایت به تاثیر واحدی منجر می شود.

شکل های فرعی داستان کوتاه

داستان نواره: به هر قطعه ای که به توصیف شخصیتی، صحنه ای یا حادثه ای واحد می پردازد، طرح یا داستانوناره می گویند. داستانوناره ها در ادبیات کودک و نوجوان متن های کوتاه، اندرزی و آموزشی هستند. که در قالب داستان ساده نوشته می شوند.

داستانک (داستان کوتاه کوتاه)

داستانک، نوعی داستان است که ضمن حفظ خصوصیات عمده ی داستان کوتاه، از داستان کوتاه موجزتر و مختصرتر است. در داستانک عناصر داستانی از قبیل شخصیت پردازی، گفتگو و کشمکش، به اختصار توصیف می شود.

همچنین داستان کوتاه را از نظر گاهی دیگر به داستان واقعی و غیر واقعی نیز تقسیم کرده اند.

داستان واقعی: به داستان هایی گفته می شود که تمامی عناصر آن با زندگی مردم پیوند دارد. اصطلاح واقعی به معنای واقعی بودن داستان نیست؛ بلکه به این معنی است که امکان رخداد این داستان وجود دارد. داستان های واقعی به لحاظ درونمایه نیز شکل هایی دارد که برخی از آنها عبارتند از: کودک محور، جانوری، ماجرای (پلیسی)، تاریخی، و آموزشی

داستان های غیر واقعی: به داستانی گفته می شود که تمامی عناصر آن برای القای واقعیتی غیر از خود داستان تدارک دیده شده است، بنابراین صورت ظاهری داستان غیر واقعی و معنای آن می تواند واقعی باشد. انواع داستانهای غیر واقعی عبارتند از: داستان های نمادین و داستان های تمثیلی

(د) رمان نوجوان

رمان نوجوان، اصطلاحی است برای داستان های بلند که بیش تر برای نوجوانان نوشته می شود. این نوع داستان یک فکر مرکزی و فکر های جانبی بسار دارد. در داستان بلند یا رمان نوجوان هر فصل شامل یک فکر فرعی است و یک موقعیت را مشخص می کند. مانند: «فصل زرد» از مصطفی خرامان؛ «دختران خورشید» از محمد رضا یوسفی؛ «دل به دریا» از جلال الدین اکرامی.

ه) داستان های تصویری

منظور از داستانهای تصویری ، داستان های بی کلام و یا داستان هایی که کلام در آنها تنها نقش پیوند تصاویر را بر عهده دارد. این داستانها بیش تر مناسب حال خردسالان و کودکان کم سن است ؛ یعنی کسانی که واژه های کمی می دانند و دنیایشان محدود به اطرافشان است . داستانهای تصویری می توانند:

الف) مهارت های گفتاری و سواد دیداری خردسالان و کودکان را تقویت کند.

ب) منجر به بروز تفکر خلاق در خردسالان و کودکان شود.

پ) نیاز خردسال به کتاب را فراهم نماید.

ت) به تخیل و حافظه ی خردسالان جهت بخشند.

داستانهای تصویری را به گونه های زیر تقسیم کرده اند:

۱. **چند تصویری:** چند تصویر ، زنجیروار ، داستانی را بیان می کند .

۲. **تک تصویری :** یک تصویر به تنهایی بیانگر یک ماجرای داستانی است.

۳. **کمیک استریپ** (مجموعه ای از تصاویر است که می تواند مستقل از نوشتار ، داستانی را روایت کند. در این نوع داستان بیش ترین بخش انرژي { توصیفی - گفتاری } به انرژي { توصیفی _ تصویری } تبدیل می شود.

عناصر داستان در داستانهای کودکان و نوجوانان

عناصر زنده ی داستان های کودکان و نوجوانان عبارتند از : موضوع ، درونمایه ، طرح ، شخصیت ، صحنه ، گفت و گو ، لحن ، فضا ، سبک ، زاویه دید و نماد.

۱. موضوع

موضوع و درونمایه در داستان در عنصر مرتبط و نزدیک به هم است که در عین حال با هم تفاوت هایی دارد موضوع بذر اولیه ای است که در زمین ذهن نویسنده کاشته می شود و کل فضای داستان را در بر می گیرد و نویسنده بدون جهت گیری فکری در مورد آن موضوع یا مسئله خاص ، داستانی می نویسد.

درونمایه، فکر اصلی و مسلط در هر موضوع است. با با جهت گیری فکری نویسنده بیان می شود. در دل موضوع جای دارد و اساس آن را تشکیل میدهد.

موضوع های مناسب داستان های کودکان و نوجوانان

دو عامل عمده موضوع داستان کودک و نوجوان را محدود می کند: الف) ساختار ذهنی کودک ب) تجربه کودک از زندگی این نکته بدیهی است که هر موضوعی مناسب داستان های کودکان و نوجوانان نیست. موضوع هایی که برای داستان های کودکان و نوجوانان انتخاب می شود؛ رابطه ی مستقیمی با سن آنها دارد. موضوع هایی که برای کودکان زیر دبستان پیش بینی می شود، موضوع هایی است که ملموس بودن، برجسته ترین ویژگی آنها است. داستان هایی که برای کودکان زیر دبستان و دبستان نوشته می شود، بیش تر داستانهایی با ساختار کوتاه است؛ ساختار کوتاه فقط ظرفیت یک موضوع را دارد. و اما هر چه سن کودک و نوجوان بیش تر شود حضور تفکر که نشانه ای برای حضور مفاهیم انتزاعی است در داستان، گسترده می شود.

درونمایه

درونمایه (پیام) فکر و محتوای اصلی و مسلط در هر اثر است؛ درونمایه جهت گیری فکری نویسنده را در ارتباط با موضوع داستان نشان می دهد. درونمایه هر داستان، اندیشه ای نهفته است که پیرنگ، شخصیت ها و صحنه پردازی را به هم پیوند می زند و به کلیتی معنا دار تبدیل می کند. درونمایه در داستان های کودکان و نوجوانان به دو شیوه ارائه می شود:

الف) از راه گفتگوی شخصیت ها یا گفتار نویسنده.

ب) از طریق سیر کلی حوادث.

ویژگی های درونمایه در داستان های کودکان و نوجوانان

۱. درونمایه ی باید پی از عبور از صافی ذهن نویسنده در تار و پود داستان تنیده شود؛ در غیر این صورت داستان با یک جهت گیری مستقیم، پی برده و موعظه گونه، به یک خطابه ی اخلاقی نحض نزدیک می شود.
۲. تعداد درونمایه های داستان نیز مانند موضوع، به تناسب سن مخاطب تعیین می شود.
۳. درونمایه باید مبلغ اصالت و اعتلای ارزش های انسانی باشد. عشق، صداقت، درک دیگران، راستگویی، فداکاری و از این نوع، پیام هایی است که در سراسر جهان طرف دار دارد.

۴. درونمایه ی داستان با تجربه ها ، نیازها و علایق کودک و نوجوان تناسب داشته باشد.

۵. درونمایه برانگیزاننده ی حس کنجکاوی کودک باشد.

۶. درونمایه جهان شمول باشد.

۳. طرح (پیرنگ)

طرح یا پیرنگ ؛ یعنی حوادث داستان بر اساس رابطه علی و معلولی به بیان دیگر ، طرح زنجیره عقلانی و منطقی حوادث داستان است.

اجزای ساختاری طرح (پیرنگ)

۱. **زمینه چینی** : نخستین فرایند داستانی که شرایط را برای حضور مخاطب به فضای حوادث ، ماجراها و شخصیت های داستان فراهم می کند.

۲. **گره افکنی (بحران)** : نخستین گره یا مشکلی که درد داستان ایجاد می شود. گره افکنی سبب ایجاد یک وضعیت حساس در داستان می شود ، این وضعیت به گسترش کشمکش می انجامد.

۳. **کشمکش** : تقابل شخصیت های داستان با عوامل بیرونی یا درونی است . تقابل بین ((فرد با فرد)) ((فرد با جامعه)) و ((فرد با خود)) ایجاد می شود.

۴. **تعلیق (هول و ولا)** : ایجاد حالت شک ، انتظار و دلشوره در خواننده است ، به وسیله عنصر شور و اشتیاق خواننده برای ادامه دادن داستان افزایش می یابد.

۵. **نقطه اوج (بزنگاه)** : جنجالی ترین بخش داستان است ، در این مرحله تقابل افراد و نیرو های داستان به اوج خود می رسد

۶. **گره گشایی** : مرحله حل شدن مشکل ، رفع بحران و برطرف شدن سوء تفاهم هاست ؛ در این مرحله رشته های گسسته دوباره پیوند می خورد و مخاطب نیز همراه شخصیت های داستان به یک آرامش نسبی دست می یابد و داستان دوباره ، به مرحله فرایند پایدار می رسد.

ویژگی های طرح در داستان های کودکان و نوجوانان

۱. رویدادها ، تابع زمان خطی است و ترتیبی تاریخی دارد؛ یعنی داستان دارای حرکتی رو به جلو با تسلسل زمانی حادثه ای پس از حادثه ی دیگر رخ می دهد .
۲. رابطه ی ((علی و معلولی)) داستان قوی است . در داستان های کودکان و نوجوانان ، طرح ، فرآورده ی تمهید یا تصادف نیست بلکه هر عمل معلول عواملی است کاملا روشن و منطقی .
۳. بدون مقدمه وارد اصل ماجرا می شود و رویدادهای انسان از ضرب آهنگی تند برخوردار است .
۴. شخصیت های داستان به لحاظ فیزیک ، نوع عملکرد ، بیان و ... هیجان انگیز و جذابند
۵. طرح ، به لحاظ تعداد شخصیت ها ، تعداد حوادث ، تعداد مکان ها و ... ساده و به دور از پیچیدگی است ؛ داستان های خردسالان معمولا یک ظرفیتی است ؛ یعنی یک حادثه ی اصلی بیش تر ندارد ؛ اما کودکان و نوجوانان بزرگ تر به کمی پیچیدگی و پرداختن به جزئیات توجه بیشتری دارند .
۶. از تعلیق بسیار بالایی برخوردار است . تعلیق در داستان های کودکان و نوجوانان عنصر درونی داستان است که باید در نام داستان ، شروع داستان ، حوادث و درگیری های داستان جاری باشد . تعلیق کمک می کند که داستان سرگرم کننده باشد .
۷. طرح داستان کاملا در خدمت پیام داستان است ، در این وضعیت داستان ، شخصیت و حوادث زاید نخواهد داشت .
۸. کشمکش منطقی پیش می رود و به منطقه اوج می رسد ؛ پایان خشنود کننده ایی دارد و کودکان و نوجوانان به پایان داستان واکنش نشان می دهند .

۴. شخصیت

افراد حاضر در داستان را شخصیت می نامند. هیچ داستانی نمی تواند بدون شخصیت (انسان ، حیوان ، گیاه ، مصنوعات و ...) به وجود آید .

شخصیت های داستان باید چهار ویژگی عمده داشته باشند:

۱. رفتارهای ثابت داشته باشند و رفتار و حرکات آنان واقع بینانه باشد .
۲. حضرشان در داستان کاملا موجه و منطقی باشد .

۳. زنده ، ملموس ، پذیرفتنی و واقعی جلوه کنند (نه نمونه ی مطلق پرهیزکاری باشند و نه شریر دیو سیرت) تا خواننده بتواند با آنان ارتباط عاطفی برقرار کند.

۴. بین خصوصیات رفتاری و شخصیت آن ها تناسب و هماهنگی باشد.

انواع شخصیت در داستانهای کودکان و نوجوانان

الف (شخصیت های انسانی : این شخصیت ها ، یا مصداق خارجی مثل شخصیت های تاریخی ، اجتماعی و ... و یا مصداق خارجی ندارند و پرداخته ی ذهن نویسنده اند.

ب) شخصیت های جانوری : شخصیت های جانوری به در صورت در افسانه ها و قصه ها حضور دارند ، شخصیت های جانوری صرف و شخصیت های جانوری با صفات انسانی.

پ) شخصیت های گیاهی: به تمام شخصیت هایی گفته می شود که از جنس گیاه باشند و با برخی رفتارها و صفات انسانی شخصیت پذیر شوند.

ت) شخصیت پدیده های طبیعی غیر جاندار : شخصیت های برجسته این گروه یا روند و تغییر پذیرند ، باد ، آب ، ابر ، باران و ... و یا ثابت ، مثل کوه ، خاک ، سنگ ، و ستاره و ...

ث) شخصیت های دست ساخت : تمام ساخته های دست انسان که در ادبیات داستانی نقش شخصیتی دارند به گروه شخصیت های دست ساخت معروف اند ؛ مانند: اتومبیل ، عروسک ، مجسمه ، آدم آهنی و ...

ج) شخصیت های ذهن ساخت : از جالب ترین شخصیت های ادبیات داستانی هستند ، مانند پهلوانان با قدرت افسانه ای ، پری دریایی ، شخصیت فضایی ، اژدها و ...

ویژگی های شخصیت ها در داستان های کودکان و نوجوانان

۱. تعداد شخصیت ها به تناسب سن کودک و ساختار داستانی تعیین می شود. ساختار داستان های کودکان و نوجوانان ساده تر و کوتاه تر است ، بنابراین تنوع و تعدد شخصیت های داستان محدود است .

۲. شخصیت ها زنده و با روح اند و در جریان داستان تحول می یابند. شخصیت های بی تحرک و ساکن امکان همذات پنداری را با کودک فراهم نمی کنند.

۳. شخصیت‌ها مثل خود کودک به لحاظ ویژگی‌های شخصیتی نسبی اند تا کودک بتواند با آن‌ها همذات‌پنداری کند.

۵. صحنه

صحنه داستان، فضایی است که عمل داستان، طی زمان معین و به طور پیوسته در آن اتفاق می‌افتد. کودکان و نوجوانان دوست دارند دقیقاً بدانند یک مکان، بیش از آنکه کنش اصلی داستان در آن رخ می‌دهد چگونه به چشم می‌آید. در داستان، نویسندگان از صحنه استفاده می‌کنند تا:

(الف) حال و هوایی مناسب به داستان ببخشند.

(ب) کشمکش و تقابل داستانی را برجسته‌تر نمایند.

(پ) محیطی موثر بر رفتار و کردار شخصیت‌ها به وجود آورند.

(ت) پس‌زمینه‌های تاریخی و جغرافیایی داستان را شکل دهند.

(ث) چنانچه داستان نمادین است از صحنه برای عرضه کردن تعبیرهای نمادین سود جویند.

۶. گفت و گو

سخن گفتن شخصیت‌های داستانی را گفت و گو می‌نامند.

گفت و گوی داستانی باید:

(الف) توأم با درگیری و تعلیق باشد.

(ب) ضروری، به اندازه و در راستای روایت باشد.

(پ) مناسب با ویژگی‌های جسمی، روحی، اخلاقی، اجتماعی، بومی و طبقاتی شخصیت‌ها باشند.

۷. لحن

لحن، آهنگ بیان نویسنده است. از آنجایی که لحن داستان طرز برخورد نویسنده با موضوع و خواننده را نشان می‌دهد، لحن داستان‌های کودکان و نوجوانان به اقتضای موضوع و مخاطب، متفاوت است. داستان خردسالان با داستان نوجوانان، لحن یکسانی ندارد و لحن این دو نوع با لحن داستان‌های بزرگسالان فرق می‌کند.

۸. فضا

فضا در جغرافیا (اتمسفر)، کره ی گازی است که زمین را احاطه کرده است. فضا در داستان نیز همین خصوصیت را دارد؛ یعنی فضا، حس و حالی است که کل داستان را احاطه کرده است و خواننده را تحت تاثیر قرار می دهد. عناصر داستان در عین آن که سازنده داستان است، تحت پوشش فضای داستان فعالیت می کند.

۹. سبک سبک، طریقه ی منحصر به فرد یک شاعر یا یک نویسنده در بیان مفاهیم. به بیان دیگر، سبک تدبیری است که نویسنده در نوشتن بکار می گیرد. سبک را نوع انتخاب و به کارگیری کلمات، ساختمان دستوری، زبان مجازی، تجانس حروف و دیگر الگوهای صوتی کلام، می سازد.

۱۰. زاویه دید

زاویه دید، زاویه روایت داستان است که به آن معنا نیست که چه کسی داستان را تعریف می کند، بلکه به معنی آن است که داستان از دید چه کسی مشاهده می شود. انتخاب زاویه ی روایت در حقیقت، انتخاب زاویه ی ارتباط با مخاطب است. به طور کلی متن هر داستان یا توسط نویسنده (زاویه ی دید بیرونی) روایت می شود و یا شخصیت های کنش روایت را انجام می دهد (زاویه دید درونی)، اما بهترین روش آن است که داستان از دید شخصیت اصلی روایت شود. در داستان های معاصر کودکان و نوجوانان یادآوری نکاتی حائز اهمیت است :

الف) راوی داستان پنهان است.

ب) راوی تنها انسان نیست. داستان علاوه بر داستان از زبان جانور، گیاه، پدیدده های طبیعی و مصنوعی نیز روایت می شود. پ) شیوه های روایت متنوع است.

ت) راوی اجازه ندارد به نقل اخلاقی شخصیت ها یا جانبداری از آن ها پردازد.

کاربردی ترین انواع زاویه های دید در داستان های کودکان و نوجوانان

۱. زاویه ی دید اول شخص (من)

در این شیوه، نویسنده بجای یکی از شخصیت ها، داستان را روایت می کند، او نمی تواند وارد ذهن و فکر شخصیت های دیگر شود؛ اما می تواند حدس بزند که در ذهن یا فکر آن ها چه می گذرد.

۲. زاویه ی دید دانای کل نامحدود یا سوم شخصی (او ، آن ها)

این شیوه یکی از رایج ترین شکل های روایت در داستان های کودکان و نوجوانان است ؛ در این شیوه نویسنده داستان را از زبان خود روایت می کند؛ یعنی راوی خود نویسنده است و به شکلی نامحدود بر درون و بیرون شخصیت ها اشراف کامل دارد ، از گذشته ، حال و آینده ی شخصیت های داستان آگاه است و از افکار ، احساسات و نیات آن ها خبر می دهد.

۳. زاویه ی دید ظاهری (بیرونی)

شبهه زاویه ی دید دانای کل است با این تفاوت که نویسنده با دیدی سیار هر چه را که می بیند و یا می شنود روایت میکند ، بی آن که به تحلیل و تفسیر حوادث و حالات بپردازد و یا از نیات شخصیت ها خبر دهد. درست مثل این که راوی ، صحنه ای واقعی یا فیلمی را برای دیگران بازگو می کند. در زاویه ی دید ظاهری ، راوی یا در نقطه ای بلند ایساده و ناظر بر کردار شخصیت ها است و یا این که مدام در حال تغییر جایگاه است.

برخی از شیوه های کم کاربرد روایت در داستان های کودکان و نوجوانان عبارتند از:

الف) روایت از زبان دوم شخصی: در این شیوه راوی با شخصیت یا شخصیت هایی سخن می گوید . شخصیت مورد خطاب راوی ممکن است شخصیت اصلی داستان باشد.

ب) روایت نامه ای: در این شیوه داستان در قالب چند نامه بین شخصیت ها ارائه می شود.

۱۱. نماد

هر کلمه ، ترکیب ، عبارت یا نشانه ای که علاوه بر معنا و مفهوم خود ، معنا و مفهوم دیگری نیز داشته باشد ، نماد (رمز) نامیده می شود.

انواع نماد عبارتند از:

الف) نمادهای عمومی (قراردادی) مثل : کبوتر (صلح و آشتی) ، اب (نور و روشنایی) ، پاییز (مرگ و نیستی) ، عقاب (بلند پروازی) و

(ب) نماد های خصوصی (تصادفی) خاص ابتکار و خلاقیت یک هنرمند است ؛ این نماد برای خواننده تازگی دارد ولی فهم آنها از نمادهای عمومی مشکل تر است. مانند « بوف کور » صادق هدایت که نماد یک روح سرگردان است

فواید بهره گیری از نماد در داستان

- پرهیز از مستقیم گویی (بخصوص در جوامع بسته و استبدادی)

- عمق بخشیدن به پیام داستان و کمک به چند بعدی بودن داستان.

- کمک به ملموس کردن یک موضوع انتزاعی و غیر محسوس

شرایط و ویژگی های نماد پردازی در داستان های کودکان و نوجوانان

۱. برای کشف نماد ها (مصداق های واقعی نماد ها) قرینه و سرخ های لازم و بسیاری در اختیار مخاطب گذاشته شود .

۲. بین نماد و مصداق واقعی آن به لحاظ درونی یا بیرونی شباهت باشد .

۳. حرکات و سکنات نمادها متناسب با شکل ظاهری و خصلت هایی درونی آنها باشد ((چشمه)) در شعر روایی چشمه و سنگ

نماد انسان های تلاشگر و خستگی ناپذیر است ؛ اما برای برداشتن سنگ از پیش پا خود از بیل و کلنگ استفاده نمی کند ؛ زیرا استفاده از بیل و کلنگ متناسب با خصلت فیزیکی و شخصیتی چشمه نیست.

۴. از آنجا که شخصیت ها ، حوادث ، اجزا و پدیده های داستان ، نماینده نوعی قشر با گروه خاصی هستند ، انتخاب اجزا و عناصر داستان باید دقیق و سنجیده باشد.

۵. مفهوم و لایه ی بیرونی داستان پرمعنا و جذاب باشد تا چنان چه مخاطب ، به ژرف ساخت معنایی اثر پی نبرد ، دست کم از روایت و مفهوم بیرونی آن لذت ببرد و اثر را یک متن بی معنا تلقی نکند.

۶. معنای نمادین اثر با درونمایه ی داستان هماهنگ و به وسیله ی آن تایید و تقویت شود.

۷. نماد تازه و بکر باشد.

مکانیسم های نثر داستانی کودکان و نوجوانان

یکی از شاخه های مستقل نثر فارسی ، نثر داستانی است که خود ویژگی ها و مکانیسم هایی دارد. مهم ترین مکانیسم های نثر داستانی کودکان و نوجوانان عبارتند از:

۱. نثری ساده ، عینی و صمیمی است و در محدوده ی واژگان آشنا برای کودک دور می زند. بافت و بیانی متناسب با ویژگی های شناختی مخاطب دارد و در عین سادگی ، خالی از زیبایی های ادبی نیست.

۲. نثری توصیفی است با بیان ریزه کاری ها. هر چه سن مخاطب پایین تر باشد پرداختن به ریزه کاری و بیان جزء به جزء بیش تر می شود.

۳. به تناسب موضوع داستان ، شکل نثر متفاوت است . فضاهای تاریخی ، فضاهای ماجرای و فضاهای عاطفی ، هر کدام گونه ای از نثر را می طلبد.

۴. آهنگ نثر تابع حرکت داستان و ماجراهای آن است . در یک صحنه ی هیجان انگیز ضرب آهنگ کلمات و جملات تند و در یک صحنه ی رقت بار بسیار کند می شود.

۵. در عبارت های مبهم و دو پهلو ، حشوئیات و اشتباه های دستوری و نگارشی به دور است در بخش محدودیت ها و ضرورت های زبانی ، برای موارد فوق مصداق هایی ذکر شده است.

۶. از کلمات شکسته و مخفف کمتر استفاده می کند ؛ اما برای ایجاد حس صمیمیت کم و بیش از زبان محاوره بهره می گیرد.

۷. در ساختمان نحوه ی نثر ، به خصوص در داستان های خردسالان و کودکان از کلمات یا هجاهای کمتر (معمولاً چهار هجایی به پایین) و از جملات کوتاه و رسا با فعل های معلوم ، استفاده می شود.

۸. از آرایه های ادبی به خصوص ((تشبیه)) و ((استعاره)) با احتیاط استفاده می کند. کاربرد صنایع ادبی در نثر داستانی به منزله ی دست اندازهایی است که در مسیر حرکت کودکان و نوجوانان ایجاد می شود.

نمایشنامه

نمایشنامه جزء ادبیات داستانی است با این تفاوت که برای باز کردن روی صحنه نوشته می شود.

نمایشنامه نیز همانند داستان از ساختاری فنی و ادبی برخوردار است. مهم ترین عناصر سازنده ی نمایشنامه عبارتند از :

۱- موضوع ۲_ درونمایه ۳_ طرح ۴_ شخصیت ۵_ گفتگو

شاخص ترین ویژگی های کلیدی نمایشنامه کودکان و نوجوانان

۱. مضمون نمایشنامه بکر و تازه باشد و با خواست درونی و ظرفیت های ذهنی کودک و نوجوان تناسب داشته باشد.

۲. ضرب آنگ نمایش دراماتیک و تند باشد و شخصیت ها جنبش و تحرک لازم را داشته باشند.

۳. از عنصر فانتزی و خیال برخوردار باشد.

۴. پیام نمایشنامه با موضع گیری های انسان مطرح و به دور از اندرزگویی های خشک و بی روح و غیر مستقیم بیان شود.

۵. تا حد ممکن شخصیت های اصلی یا قهرمانان نمایشنامه ، جمعی باشند و پیروزی بیشتر نصیب جمع گردد تا فرد.

۶. نمایشنامه در جهت مثبت حرکت کند و در پایان به پیروزی قهرمانان ختم شود نه شکست و ناکامی آنان.

۷. از شخصیت های ملموس و در عین حال چند بعدی استفاده شود.

۸. به لحاظ طرح ، قوی و برخوردار از همه ی عناصر فنی نمایش باشد.

۹. مدت زمان اجرای نمایش کوتاه باشد. نمایشنامه ی طولانی هرچه قدر هم جذاب و پر کشش باشد، موجب خستگی و

سرخوردگی کودکان و نوجوانان می شود.

۱۰. در عین سادگی ، ساختاری قوی و نثری موجز و پر مغز داشته باشد.

۱۱. مکان نمایشنامه شناخته شده و دکورهای آن به محیط زندگی کودک و نوجوان نزدیک باشد.

خلاصه فصل پنجم :

ادبیات غیر داستانی کودکان و نوجوانان

۱. **قطعه ادبی** قطعه ی ادبی نثری است شعر گونه که در عین کوتاهی ، سادگی و لطافت ، از جوهره ی ادبی برخوردار است. بیان قطعه ی ادبی معمولا آهنگین است و درونمایه ای عاطفی و رویا گونه دارد. تخیل و تصویر که دو ویژگی شعر ناب است در قطعه های ادبی دیده می شود.

۲. زندگینامه

زندگی نامه داسنان واقعی زندگی یک انسان بالغ است که به مدارج عالی رسیده و اعمال او شایسته ی به یاد ماندن است. زندگی نامه ، کودکان و نوجوانان را به شیوه زندگی بزرگانی چون: کاشفان زمین و فضا ، رهبران دینی و سیاسی ، فعالان اجتماعی ، پدران و مادران ، هنرمندان ، نویسندگان ، و... آشنا می کند.

۳. سفر نامه

سفرنامه یک اثر ادبی خلاق و در عین حال مبتنی بر واقعیت است که در طی سفر ، توسط نکته یابان و ژرف نگران نوشته می شود. سفرنامه حاصل ثبت دیده ها ، شنیده ها و تجارب نویسنده درباره مسائل گوناگون جغرافیایی ، اجتماعی ، فرهنگی و اخلاقی و ... است .

خلاصه فصل ششم : ادبیات غیر تخیلی کودکان و نوجوانان

کودکان و نوجوانان نیاز به اطلاعات جامعی در مورد جهان اطراف خود دارند. در حوزه ی ادبیات غیر تخیلی درباره ی پیشرفت های علمی ، اکتشافات ، اختراعات ، بهداشت ، و ... با زبانی علمی و دقیق سخن گفته می شود؛ خواندن این مطالب به کودک و نوجوان کمک می کند قوانین طبیعت و جامعه را کشف کند ، انسان های متفاوت را بشناسد و با شیوه ای نو به جهان بنگرد.

۲. **مقاله** مقاله قالبی نگارشی است که برای تبیین موضوعی خاص تهیه می شود. موضوع مقاله می تواند اجتماعی ، اخلاقی ، دینی ، ادبی ، فلسفی ، علمی ، ورزشی و تاریخی و... باشد.

مقاله نویسی برای کودکان و نوجوانان معیارهای مشخصی دارد. از جمله:

* موضوع مقاله به کودکان و نوجوانان مربوط شود و با ذوق و ذائقه ی آن ها تناسب داشته باشد.

* با نثر معیار نوشته شود.

* نثر آن ساده و در حوزه ی واژگان کودک و نوجوان باشد.

* حجم مقاله کم باشد.

* منجر به آموزش مخاطب و روشننگری امیدوارانه ی او شود.

۲. کتاب های تفنی

این نوع کتاب ها در اصل برای سرگرمی کودکان و نوجوانان نوشته می شود ، کتاب های تفنی به لحاظ موضوع بسیار متنوع است .

۳ . کتاب های اطلاع رسانی

سبک کتاب های اطلاع رسانی گزارش گونه و مستند است. کتاب های اطلاع رسانی دید علمی کودکان و نوجوانان را نسبت به خود و جهان اطراف گسترده می دهد. تعداد کتاب های اطلاع رسانی از لحاظ موضوع بسیار متنوع است مثلا :

الف) کتاب هایی درمورد تاریخ و فرهنگ ب) کتابهایی درمورد جهان باستان پ) کتابهایی در مورد جهان مدرن و.....

۴. کتاب های مرجع

کتاب های مرجع مخازنی اطلاعاتی است که برای پاسخ گویی به سوالات مراجعه کننده نوشته شده است. کتاب های مرجع با موضوعات متنوع و برای هر گروه سنی تهیه شده است ، حتی برای خردسالان (قبل از دبستان) نیز کتاب مرجع تصویری وجود دارد.

خلاصه فصل هفتم :

ویژگی های رشد مطالعاتی کودکان و نوجوانان

همانطور که پیش تر اشاره شد از اصول و بنیاد های ساختاری ادبیات کودکان و نوجوانان یکی مخاطب محوری و دیگری مثبت گرایی است. ادبیات کودک در یک فرایند التذاذی کودک و نوجوان را با پیام های درونی و بیرونی خود درگیر می کند و در طی این درگیری ، منجر به رشد ذهنی و روانی او می شود. وقتی پای رشد شناختی کودک به میان می آید ، آگاهی از روانشناسی رشد کودک ضرورت پیدا می کند. برای کسب این آگاهی در زیر خصوصیات مربوط به مراحل مختلف رشد را برحسب سه مولفه ی ((رشد ادراکی)) ، ((رشد عاطفی)) و ((رشد اخلاقی و اجتماعی)) ذکر؛ و علایق و رغبت های مطالعاتی هر گروه سنی را معرفی می کنیم.

۱. گروه سنی الف (خردسالی تا شش سالگی)

ویژگی های روانشناسی گروه سنی ((الف))

الف) از نظر رشد ادراکی و شناختی:

- * به سخن گفتن علاقه نشان می دهد و در آن تقریباً مهارت دارد.
- * قوه ی حافظه او هنوز کامل رشد نکرده است.
- * قوه ی تخیل او نسبتاً قوی است.
- * به شناخت محیط پیرامون علاقه نشان می دهد.
- * کنجکاو و پرتکاپو است.
- * از فکر کردن به حوادث پیچیده و وقایع تو در تو ناتوان است.

(ب) از نظر رشد عاطفی

* تمایل دارد عواطف . احساسات خود را آزادانه ابراز کند.

* علاقمند است توجه و تشویق دیگران را جلب کند.

* به احساس امنیت ، نیاز شدید دارد.

* محرکات بیرونی ، خیلی زود ، دگرگونی ها عاطفی او را بر می انگیزد.

* به شدت خود محور است.

(ج) از نظر رشد اجتماعی

* به خاطر خود محوری ، یک یا دو رفیق بیش تر ندارد و دوستی او با دیگران به سرعت تغییر می کند.

* به بازی دسته جمعی در گروه های کوچک و منظم ، تمایل نشان می دهد.

* اخلاق مبتنی بر قاعده را درک نمی کند و خوب و بد را تنها بر حسب تشویق و تنبیه می فهمد.

رغبت های مطالعاتی گروه سنی ((الف))

اشعار ریتمیک و بی معنا (هیچانه ها) اشعار کوتاه و آهنگین؛ مانند مثل ها و ترانه ها ، داستان های ساده ، کوتاه ، فانتزی و خیال انگیز (از چهار سالگی به بعد)، داستانهای ساده ی کوتاه با شخصیت های آشنا، نظیر: خود خردسال ، پدر و مادر ، اسباب بازی های جاندار ، حیوانات خانگی و ... ، داستانهای کوتاه واقعی با پایان های خوشایند و لذت بخش ، داستانهای مصور.

۲. گروه سنی ((ب)) (کودکی اول ، شش تا نه سالگی)

ویژگی های روانشناسی گروه سنی ((ب))

الف) از نظر رشد ادراکی

- * به تدریج به درک رابطه ی علت و معلولی نایل می آید.
- * حافظه او به سرعت رشد می کند
- * هنوز در مرحله ی تعقل عینی است ؛ اما به مرز اندیشه ی انتزاعی نزدیک می شود.
- * انگیزه ی یادگیری خوبی دارد و به کسب اطلاعات علمی علاقمند است.

ب) از نظر رشد عاطفی

- * نسبت به انتقاد و تمسخر بسیار حساس است. بیش تر دوست دارد مورد تشویق قرار گیرد.
- * به حوادث ، واکنش های بیشتری نشان می دهد.
- * ذوق زیبایی شناسی او به رشد قابل ملاحظه ای رسیده است.

ج) از نظر رشد اجتماعی

- * روابط اجتماعی او به تدریج گسترده می شود.
- * اخلاق مبتنی بر قاعده، به جای اخلاق متکی به تایید و تنبیه ، در او رشد می کند.
- * بازی های سازمان یافته را در گروه های کوچک، ترجیح می دهد.
- * همبازی های خود را شخصا انتخاب می کند و دوستی های ایشان کم و بیش پایدار است

* هنوز نزاع و دعوا میان او و دیگران فروان است ؛ این نزاع بیشتر به صورت پرخاشگری کلامی بروز می کند .

* تا حدی از خود مداری او کاسته می شود.

* برای او موفقست و شکست در انظار دیگران بیش از پیش اهمیت پیدا می کند.

* به تدریج در او حس عدالت خواهی رشد می کند.

رغبت های مطالعاتی گروه سنی ((ب))

اشعار کوتاه و آهنگین مانند : مثل ها ، ترانه ها ، چیستان ها ، ((اشعار های روایی و منظومه ها))، و ((داستان های خیالی)) ،

((داستان های حیوانات)) ، ((داستان های واقعی ، مخصوصا داستان هایی با این موضوعات : مسایل خانوادگی ، زندگی نامه ی

گذشتگان و مردم سرزمین های دیگر)) ، ((داستان های ساده ی عامیانه و اساطیری))

۳. ویژگی های روان شناسی گروه سنی ((ج)) (کودکی دوم؛ نه تا دوازده سالگی)

الف (از نظر رشد ادراکی

* تفاوت های فردی در شیوه و سبک شناخت او آشکار می شود.

* رابطه علت و معلول را درک می کند.

* به مفهوم علت بیش تر از طریق مشاهدات عینی و محسوس پی می برد.

* به تدریج وارد مرحله اندیشه ی انتزاعی می شود و می تواند در نبود اشیاء ، آنها را مجسم نماید.

* قوه حافظه ی او نسبت به دوره قبل قویتر می شود.

(ب) از نظر رشد عاطفی

- * بی‌نظمی‌های رفتاری او در دبستان، به حداکثر می‌رسد؛ گرچه به دنبال راه‌های سازگاری است.
- * خشم و نفرت خود را نسبت به دیگران، بیش‌تر با قهر و بی‌اعتنایی نشان می‌دهد.
- * نیازمند مهر و محبت است و دوست دارد در تلاش‌های خود کامیاب شود.
- * پذیرفته‌نشدن در جمع دوستان او را دچار آشفتگی عاطفی می‌کند.

(ج) از نظر رشد اجتماعی

- * به گروه همسالان گرایش بیشتری نشان می‌دهد.
- * روح همکاری، همراه با رقابت، در او رشد می‌کند.
- * برای روابط اجتماعی آمادگی پیدا می‌کند.

رغبت‌های مطالعاتی گروه سنی ((ج))

- ((اشعار کوتاه با وزن‌های شاد)) ، ((اشعار روایی و منظومه‌ای)) ، ((داستان‌های خیالی و داستان‌های حیوانات)) ،
((داستان‌هایی واقعی بخصوص داستان‌هایی که مربوط به محیط پیرامون او باشد)) و....

ویژگی‌های روانشناسی گروه سنی ((د)) نوجوانی (دوازده تا شانزده سالگی)

الف) از نظر رشد ادراکی

- * تفکر انتزاعی در او به حد کافی رشد کرده است.
- * برای تعقل و تفکر منطقی، توانایی پیدا می‌کند.
- * در جست‌وجو یافتن فلسفه‌ای برای زندگی است.

* از خود مداری و خویشتن خواهی او کاسته می شود.

(ب) از نظر رشد عاطفی

* به خاطر بلوغ و تغییرات جنسی - که با نوعی اضطراب درونی همراه است

* تا حدودی دچار بحران هویت می شود.

* احتمال بروز بزهکاری در او بالا می رود و در عین ، نسبت به نظارت های خانواده ، حساس می شود.

* حساسیت های عاطفی او بیشتر می شود.

* سعی می کند برای اثبات خود، تا حد امکان خودنمایی کند.

* اعتماد او به اطرافیان ، به خصوص بزرگسالان کمتر است

(ج) از نظر رشد اجتماعی

* علاقه به سازگاری و همانند سازی (تقلید) در او به اوج خود می رسد. نوجوان بیش تر از بزرگسالان غریبه و

گروه های هم سن خود تقلید می کند.

* نسبت به مسائل اخلاقی حساسیت بیش تری نشان می دهد.

* علاقه او به پیوستن با گروه همسالان ، بسیار بالا است.

-گرایش به ارزش هایی چون : عدالت خواهی ، ایثار، و... در او تقویت می شود.

رغبت های مطالعاتی گروه سنی « د »

«اشعار ناب مربوط به گروه سنی خود ، و شاعران بزرگسال ، « داستان های واقع گرا به خصوص داستان های واقعی با

شخصیت های ملموس که بشود با آنها همذات پنداری کند « داستان های عاشقانه و خانوادگی»

جمال امامی بافرانی

«تنت به ناز طیبیان نیازمند مباد»